

KONFERENCJE

DOI: 10.48261/PIS244320

DANIEL CZERWIŃSKI

Oddziałowe Biuro Badań Historycznych IPN w Gdańsku

ORCID: 0000-0002-2944-7741

MATEUSZ KUBICKI

Oddziałowe Biuro Badań Historycznych IPN w Gdańsku

Uniwersytet Gdański

ORCID: 0000-0003-3505-0473

SPRAWOZDANIE Z OGÓLNOPOLSKIEJ KONFERENCJI NAUKOWEJ „»NIEMCY, W RĘCE WASZE ODDAJĘ POLAKÓW, MUSIMY TEN NARÓD WYTĘPIĆ...«. POLITYKA GERMANIZACYJNA NIEMIECKICH WŁADZ OKUPACYJNYCH NA POMORZU GDAŃSKIM 1939–1945”, GDAŃSK, 25–26 PAŹDZIERNIKA 2022 R.

Omawiana konferencja była kolejnym spotkaniem z cyklu „Pomorze Gdańskie pod okupacją 1939–1945”. Odbyła się w Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku, a jej organizatorami, obok tej instytucji, były Oddział IPN w Gdańsku oraz Muzeum Stutthof w Sztutowie. Niemiecki Nazistowski Obóz Koncentracyjny i Zagłady (1939–1945). Wzięło w niej udział grono badaczy reprezentujących różne środowiska, zajmujących się zawodowo różnymi aspektami dziejów okupacji niemieckiej w Polsce. Wystąpienia dotyczyły szeroko rozumianych elementów polityki germanizacyjnej III Rzeszy.

Spotkanie otworzyli dyrektorzy trzech organizujących je instytucji, a referat wprowadzający pt. „Okupacja niemiecka na Pomorzu Gdańskim – specyfika, trudności i postulaty badawcze” wygłosił dr hab. Piotr Semków, prof. Akademii Marynarki Wojennej im. Bohaterów Westerplatte w Gdyni. Autor omówił wydarzenia mające miejsce na początku wojny oraz elementy polityki germanizacyjnej wdrożone przez okupanta po

KONFERENCJE

1 września 1939 r., w tym: masowe aresztowania, egzekucje oraz utworzenie obozu koncentracyjnego Stutthof. Przedstawił także dotychczasowy stan badań nad okupacją niemiecką na Pomorzu oraz problemy, które napotykają naukowcy zajmujący się tą problematyką.

Pierwsza sesja konferencji, zatytułowana „Perspektywy polityczne i prawne okupacji Pomorza”, została podzielona na dwa panele. Otworzył ją dr Wojciech Wichert z Oddziałowego Biura Badań Historycznych IPN w Szczecinie, którego wystąpienie nosiło tytuł „Nazistowskie spory wokół polityki germanizacyjnej w Okręgu Rzeszy Gdańsk-Prusy Zachodnie”. Referent obszernie przeanalizował różnice polityczno-ideologiczne oraz konflikty kompetencyjne, związane z polityką germanizacyjną, występujące w najwyższym kierownictwie III Rzeszy. Omówił także większość głównych elementów tej polityki z uwzględnieniem różnic w jej przebiegu. Stwierdził, że najsukuteczniejsze działania w tym zakresie wdrożył namiestnik Okręgu Rzeszy Gdańsk-Prusy Zachodnie Albert Forster.

Z procesem zniemczania omawianego obszaru ściśle wiązała się polityka etniczna III Rzeszy. Temat ten podjął dr Mateusz Maleszka z Delegatury IPN w Bydgoszczy w referacie „Naukowe teorie Hansa F.K. Günthera (1891–1968) i ich znaczenie dla niemieckiej polityki etnicznej na okupowanym Pomorzu”. Hans Günther był jednym z najbardziej rozpoznawalnych eugeników i przedstawicielem naukowego rasizmu, zwanym przez współczesnych „papieżem rasy” (*Rassenpapst*). Doktor Maleszka przedstawił zagadnienia związane z formułowaniem teorii rasowych oraz rolę tytułowej postaci w ich powstawaniu, a także wpływ, jaki Günther wywarł na najważniejszych dygnitarzy III Rzeszy, w tym na Adolfa Hitlera i Heinricha Himmlera. Jak podkreślił prelegent, wspomniane teorie cieszyły się dużą aprobatą nie tylko w kierownictwie politycznym, lecz także w świecie naukowym oraz wśród ogółu obywateli ówczesnych Niemiec.

Doktor Tomasz Ceran z Delegatury IPN w Bydgoszczy w referacie „»W podwójnym cieniu?« (Nie)obecność Pomorza Gdańskiego w historiografii okupacji niemieckiej w Polsce” omówił stan badań nad okupacją Pomorza przez III Rzeszę. Przedstawił najważniejsze publikacje na temat jej polityki w omawianym regionie i wskazał, że nadal brakuje współczesnego, kompleksowego opracowania tego zagadnienia. Podkreślił także liczną „nadreprezentację” prac poświęconych Generalnemu Gubernatorstwu w polskiej historiografii. Po wystąpieniu poruszony w nim problem stał się tematem dyskusji. Wszyscy zgromadzeni zgodzili się, że powinna powstać nowa monografia okupacji niemieckiej na Pomorzu.

Grzegorz Sieklucki z Okręgowej Izby Radców Prawnych w Warszawie przedstawił „Próbę ujęcia statusu jednostki na ziemiach Pomorza Gdańskiego 1939–1945 na tle stosunków polsko-niemieckich w dwudziestoleciu międzywojennym”. Rozpoczął od charakterystyki sytuacji na Pomorzu po zakończeniu I wojny światowej, po czym omówił relacje polsko-niemieckie na tym obszarze oraz różnice między statusem mieszkańców III Rzeszy w latach 1933–1939 i Pomorza Gdańskiego w okresie II wojny światowej.

Stały element niemieckiej okupacji, także w omawianym regionie, stanowiło zaostżone prawo obowiązujące Polaków i Żydów. W wystąpieniu noszącym tytuł „Sąd Specjalny w Gdańsku (Sondergericht Danzig) i jego przewodniczący” dr Konrad Graczyk z Biura Badań Historycznych IPN w Warszawie oraz Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Śląskiego omówił zmiany obszaru podlegającego kompetencji opisywanej

instytucji oraz przedstawił statystyki ukazujące liczbę rozpatrywanych przez nią spraw w zestawieniu z innymi sądami na ziemiach wcielonych do Rzeszy. Referent zaprezentował także życiorysy, drogę zawodową oraz działalność (także powojenną) przewodniczących omawianego trybunału: Arno Bauermanna i Fritza Liermanna.

Kolejną sesję, zatytułowaną „Studia przypadku i biografie”, otworzył referat dr. Marcina Owsńskiego z Muzeum Stutthof w Sztutowie pt. „Rozbudowa i rozwój niemieckiego obozu Stutthof w czasie II wojny światowej – analiza odnalezionych zdjęć lotniczych z 1941 i 1944 roku”. Na podstawie wspomnianych, dotychczas niepublikowanych fotografii prelegent ukazał zmiany, które zaszły w omawianym obozie w latach 1940–1944. Doktor Owsński podkreślił zwłaszcza jego znaczną rozbudowę, związaną ze wzrostem liczby więźniów oraz pozycji Stutthofu w niemieckiej polityce represji.

Muzeum w Sztutowie reprezentował także dr Tomasz Gliniecki, który przedstawił referat „Niemiecki obóz dla ludności cywilnej w Stutthofie w pierwszych miesiącach 1945 r. Perspektywa wspomnieniowa”. Autor omówił sposób zagospodarowania zabudowań omawianego obozu, wykorzystując m.in. relacje uciekinierów, którzy znaleźli się w nim zimą 1944/1945 i wiosną 1945 r. z uwagi na fakt, że do końca wojny miejsce, w którym się znajdował, pozostawało niedostępne dla Sowietów.

W referacie zatytułowanym „Niemiecka polityka okupacyjna na Pomorzu jako genocyd” prof. dr hab. Piotr Madajczyk z Instytutu Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk zaprezentował zagadnienia związane z wykorzystaniem koncepcji ludobójstwa stworzonej przez polskiego prawnika żydowskiego pochodzenia Rafała Lemkina w badaniach nad polityką okupacyjną III Rzeszy na Pomorzu w latach II wojny światowej. Główny cel wystąpienia stanowiło wskazanie korzyści oraz niebezpieczeństw wynikających ze stosowania tej koncepcji w praktyce naukowej.

Doktor habilitowany Grzegorz Bębniak z Oddziałowego Biura Badań Historycznych IPN w Katowicach wygłosił referat „Nie tylko *Sonderfahndungsbuch Polen*. Mieszkańcy Pomorza Gdańskiego w niemieckich publikacjach gończych w początkach II wojny światowej”. Omówił w nim genezę powstania list proskrypcyjnych, w tym „Specjalnej księgi gończej dla Polski”, oraz działania Niemców mające na celu stworzenie sprawnego systemu uzupełniania ich treści.

Doktor Filip Gańczak z IPN w Warszawie w wystąpieniu „Ludolf von Alvensleben (1901–1970). Nieukarany kat Pomorza i Kujaw” ukazał postać szefa okręgu północnego paramilitarnej organizacji *Volksdeutscher Selbstschutz*, odpowiedzialnego za masowe zbrodnie popełnione w pierwszych miesiącach okupacji na polskiej i żydowskiej ludności zamieszkującej obszar wspomniany w tytule. Działalność Alvenslebena wywarła znaczący wpływ na skalę morderstw popełnionych przez dowodzoną przez niego formację.

Drugi dzień konferencji rozpoczęła sesja pt. „Eksterminacja ludności na Pomorzu. Perspektywy”. Jako pierwszy wystąpił dr hab. Grzegorz Berendt, prof. Uniwersytetu Gdańskiego (Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku i Uniwersytet Gdański) z referatem „Na obrzeżach zagłady. Niemiecka polityka antyżydowska w Okręgu Rzeszy Gdańsk-Prusy Zachodnie”. Autor podkreślił, że w porównaniu do centralnej i wschodniej Polski omawiany region cechował się relatywnie niewielką liczbą żydowskich mieszkańców.

Byli oni jednak eksterminowani tak samo bezwzględnie jak w innych częściach kraju zajętych przez Niemców.

Doktor Izabela Mazanowska z Delegatury IPN w Bydgoszczy przedstawiła temat „Mniszek i inne miejsca straceń w powiecie świeckim jesienią 1939 r.” Opisała kilka z przeszło 400 miejsc kaźni, w których Niemcy mordowali przede wszystkim mieszkańców Pomorza w końcu 1939 r. Referentka zwróciła uwagę na okoliczność, że zniszczenie dokumentów i zacieranie śladów przez sprawców znacząco utrudnia ustalenie liczby i tożsamości ofiar.

Zagadnienie badania miejsc kaźni poruszył w swoim referacie także prokurator Tomasz Jankowski z pionu śledczego IPN w Gdańsku. W referacie „Chojnice 1945. Jedna z ostatnich niemieckich zbrodni na Pomorzu Gdańskim” przedstawił najnowsze ustalenia dotyczące tego mordu, bazujące na badaniach archeologicznych i ekshumacjach. Było to interesujące połączenie wiedzy historycznej z możliwościami innych nauk, dzięki którym potrafimy lepiej oszacować liczbę ofiar.

Jako ostatni w sesji wystąpił dr Wojciech Łukaszun z Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku z referatem „Maksymilian Kuffel – ofiara zbrodni pomorskiej 1939 r. Ekspozyty ze zbiorów Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku”. Tytułowy bohater wystąpienia – mieszkaniec Tczewa – został aresztowany przez swoich niemieckich sąsiadów, a następnie osadzony w jednym z miejsc odosobnienia i zastrzelony. W 1945 r. jego ciało wydobyto w ramach przeprowadzonych w Tczewie ekshumacji. Znalezione przy nim przedmioty osobiste przekazano rodzinie. W 2021 r. wzbogaciły one zbiory Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku.

Sesja „Gospodarka okupacyjna na Pomorzu” obejmowała trzy wystąpienia. Doktor habilitowany Stanisław Meducki, prof. Politechniki Świętokrzyskiej w Kielcach, wygłosił referat „Gospodarka Polski pod okupacją niemiecką – Generalne Gubernatorstwo”. Ukazanie stanu ekonomiki na tym obszarze stanowiło dla autora punkt wyjścia do analizy porównawczej sytuacji w Generalnym Gubernatorstwie i na ziemiach wcielonych do Rzeszy. Początkowo na tym pierwszym obszarze prowadzono politykę bezwzględnej grabieży, a później, zwłaszcza po ataku Niemiec na ZSRS, włączono jego gospodarkę do wysiłku wojennego III Rzeszy. Natomiast na ziemiach wcielonych wdrażano programy ekonomiczne, które częściowo opracowano jeszcze przed wybuchem II wojny światowej.

Referat dr. Mateusza Kubickiego z Oddziałowego Biura Badań Historycznych IPN w Gdańsku i Uniwersytetu Gdańskiego, zatytułowany „Niemiecka gospodarka w powiecie starogardzkim (1939–1945)”, poświęcony został funkcjonowaniu przemysłu, rzemiosła i usług, a także rolnictwa, leśnictwa i rybołówstwa pod okupacją III Rzeszy. Bardzo dokładne przedstawienie poruszonych przez autora zagadnień było możliwe dzięki dotarciu do niemieckich sprawozdań z okresu II wojny światowej.

Doktor Danuta Drywa z Muzeum Stutthof w Sztutowie przygotowała wystąpienie „Polscy robotnicy przymusowi z Okręgu Rzeszy Gdańsk-Prusy Zachodnie wśród więźniów AEL Stutthof kategorii Erziehung”. Obóz Stutthof, działający już od 2 września 1939 r., pełnił funkcję nie tylko obozu zagłady, lecz także miejsca pracy przymusowej (Arbeitserziehungslager – AEL). Prelegentka omówiła przyczyny osadzania Polaków w tego typu obiektach, podkreślając, że jedną z najważniejszych było uchylanie się przez

nich od przymusowej pracy na rzecz okupanta. Zaprezentowała również procedury, które obowiązywały osoby „uchylające się od pracy”, prezentując niezwykle cenne wspomnienia byłych więźniów KL Stutthof.

Sesję „Konspiracja i struktury Polskiego Państwa Podziemnego na Pomorzu” rozpoczęło wystąpienie prof. dr. hab. Andrzeja Gąsiorowskiego z Uniwersytetu Gdańskiego i Muzeum Stutthof w Sztutowie. W referacie „Konspiracja pomorska z lat 1939–1945. Specyfika, zasięg i najważniejsze kierunki działalności” prelegent przedstawił przede wszystkim trudności, z którymi zmagali się konspiratorzy w omawianym regionie: brak większych kompleksów leśnych, otoczenie złożone w dużej mierze z wrogo nastawionej ludności niemieckiej oraz skutki akcji eksterminacyjnych z początku wojny.

Doktor Artur Jendrzewski z Zespołu Szkół Ogólnokształcących nr 1 w Pruszczu Gdańskim omówił temat „Opór mieszkańców Kociewia wobec niemieckiej polityki germanizacyjnej w latach 1939–1945 na wybranych przykładach”. Autor przedstawił położenie Kociewia z uwzględnieniem granic państwowych sprzed 1 września 1939 r., scharakteryzował politykę germanizacyjną władz III Rzeszy oraz ukazał rozwój ruchu oporu na tym obszarze, przywołując przykłady przeprowadzonych na nim akcji sabotażowych.

Doktor habilitowany Piotr Niwiński, prof. Uniwersytetu Gdańskiego (Oddziałowe Biuro Badań Historycznych IPN w Gdańsku i Uniwersytet Gdański) przedstawił referat „Akcja sceleniowa struktur konspiracyjnych na Pomorzu Gdańskim”. Jak podkreślił mówca, temat ten do dziś wywołuje emocje, przede wszystkim dlatego, że nie wszystkie organizacje w omawianym regionie połączyły się z Armią Krajową.

Doktor Marek Szymaniak z Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku w wystąpieniu „Specyfika budowy antykomunistycznych struktur konspiracyjnych na Pomorzu Gdańskim u kresu okupacji niemieckiej” opisał trudności, z jakimi borykali się konspiratorzy na początku wojny i u jej schyłku, w obliczu wkraczających Sowietów i polskich komunistów. Scharakteryzował także proces adaptacji organizacji niepodległościowych do realiów powojennych.

Ostatnią sesję, zatytułowaną „Wpływ okupacji niemieckiej na powojnie Pomorza”, otworzył referat „Niemiecka lista narodowościowa. Dramat ludności Pomorza” autorstwa prof. dr. hab. Bogdana Chrzanowskiego z Uniwersytetu Gdańskiego i Muzeum Stutthof w Sztutowie. Prelegent wskazał, że zbrodnie z początku wojny stanowiły jeden z najważniejszych elementów w kreowaniu polityki germanizacyjnej na Pomorzu. Fakt ten pozwala zrozumieć okoliczności, w jakich następowało zapisywanie pomorskiej ludności na niemiecką listę narodowościową (Deutsche Volksliste – DVL), które odbywało się pod naciskiem miejscowych władz administracyjnych. Uwarunkowania te nie zawsze znali i właściwie rozumieli członkowie organizacji konspiracyjnych oraz mieszkańcy innych regionów Polski.

Konferencję zakończyło wystąpienie „»Kompromitująca informacja«. Wykorzystanie faktu obecności duchownych rzymskokatolickich na DVL w czasie II wojny światowej w procesie tworzenia ruchu księży »patriotów« (na przykładzie województwa gdańskiego 1945–1956)”, które wygłosił dr Jan Hlebowicz z Oddziałowego Biura Badań Historycznych IPN w Gdańsku. Referent scharakteryzował grupę tzw. księży patriotów, których wła-

KONFERENCJE

dze PRL szantażowały, wykorzystując fakt, że podczas wojny wpisali się na niemiecką listę narodowościową. Ukazał także skalę zapisów na DVL i motywacje poszczególnych kapłanów. Starał się również oszacować liczbę przypadków wykorzystania owej „kompromitującej informacji” przez komunistów oraz postawę reprezentowaną w tej sytuacji przez przedstawicieli ruchu księży patriotów.

Konferencję zakończyła dyskusja. W jej trakcie prelegenci przede wszystkim podkreślili specyfikę niemieckiej okupacji Pomorza, która nadal nie jest w pełni dostrzeżona i właściwie rozumiana przez wszystkich badaczy. Na zakończenie organizatorzy zapowiedzieli publikację pokonferencyjną, która ukaże się w ramach serii wydawniczej „Pomorze Gdańskie pod okupacją niemiecką 1939–1945”.

DANIEL CZERWIŃSKI – historyk, doktor nauk humanistycznych ze specjalnością historia najnowsza Polski, naczelnik Oddziałowego Biura Badań Historycznych IPN w Gdańsku. Jego zainteresowania naukowe skupiają się wokół historii aparatu bezpieczeństwa w Polsce Ludowej oraz działalności komunistów w II Rzeczypospolitej. Autor monografii *Pierwsza dekada. Aparat bezpieczeństwa w województwie gdańskim w latach 1945–1956* (2016). Współautor (wraz z Mateuszem Kubickim) publikacji *Gdańsk. Okopowa 9. Budynek, ludzie, wydarzenia* (2022). Współredaktor tomów: *Mapa terroru. Śladami zbrodni komunistycznych w województwie gdańskim (1945–1956)* (2016) i *Polska Walcząca na Pomorzu. Struktury i ludzie konspiracji* (2023). Autor blisko stu artykułów naukowych i popularnonaukowych.

MATEUSZ KUBICKI – doktor nauk humanistycznych w dziedzinie historii najnowszej, niemcoznawca, ekonomista. Absolwent Wydziału Historycznego oraz Wydziału Ekonomicznego Uniwersytetu Gdańskiego. Pracownik Oddziałowego Biura Badań Historycznych IPN w Gdańsku. Jego zainteresowania badawcze obejmują II wojnę światową na Pomorzu Gdańskim i Pacyfiku, a także historię gospodarczą XX w. Członek Rady Muzeum Ziemi Puckiej im. Floriana Ceynowy w Pucku, członek Rady Konsultacyjno-Doradczej Portalu Internetowego Polska Hekatomba przy Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku oraz członek komitetu redakcyjnego czasopisma naukowego „Pamięć i Sprawiedliwość”. Autor książek *Kapitan ostatni opuszcza swój statek... Józef Władysław Bednarz (1879–1939)* (2019), *Zbrodnia w Lesie Szpęgawskim 1939–1940* (2019), *Las Zajęczek 1939–1945. Niemiecka zbrodnia na Pomorzu Gdańskim z lat II wojny światowej* (2023), edycji źródłowej *Germanizacja nazw miejscowości w Okręgu Rzeszy Gdańsk-Prusy Zachodnie 1939–1945. Wybór źródeł* (2022), członek komitetu redakcyjnego tomu *Polska Walcząca na Pomorzu. Struktury i ludzie konspiracji* (2023) oraz ponad sześćdziesięciu innych tekstów naukowych.

DANIEL CZERWIŃSKI – historian, PhD with a specialisation in modern Polish history, head of the Branch Historical Research Office of the Institute of National Remembrance in Gdańsk. His research interests focus on the history of the security apparatus in People's Poland and the activities of communists in the Second Republic of Poland. Author of the monograph *Pierwsza dekada. Aparat bezpieczeństwa w województwie gdańskim w latach 1945–1956* [The First Decade. Security apparatus in the Gdansk voivodship 1945–1956] (2016). Co-author (with Mateusz Kubicki) of the publication *Gdańsk. Okopowa 9. Budynek, ludzie, wydarzenia* [Gdańsk. Okopowa 9. Building, people, events] (2022). Co-editor of the volumes: *Mapa terroru. Śladami zbrodni komunistycznych w województwie gdańskim*

(1945–1956) [Map of Terror. Tracing Communist Crimes in the Gdansk Province (1945–1956)] (2016) and *Polska Walcząca na Pomorzu. Struktury i ludzie konspiracji* [Fighting Poland in Pomerania. Structures and People of the Conspiracy] (2023). Author of nearly a hundred scientific and popular science articles.

MATEUSZ KUBICKI – doctor of humanities in the field of modern history, German expert, and economist. A graduate of the Faculty of History and the Faculty of Economics of the University of Gdańsk. Employee of the Branch Historical Research Office of the Institute of National Remembrance in Gdańsk. His research interests include World War II in Gdańsk Pomerania and the Pacific, as well as the economic history of the 20th century. Member of the Council of the Museum of the Puck Region, member of the Consultative and Advisory Board of the Polska Hekatomba Internet Portal at the Museum of the Second World War in Gdańsk, member of the editorial committee of the scientific journal “Pamięć i Sprawiedliwość”. Author of the books *Kapitan ostatni opusza swój statek... Józef Władysław Bednarz (1879–1939)* [The Captain is the Last to leave his Ship... Józef Władysław Bednarz (1879–1939)] (2019), *Zbrodnia w Lesie Szpęgawskim* [The War Crime in Las Szpęgawski] (2019), *Las Zajączek 1939–1945. Niemiecka zbrodnia na Pomorzu Gdańskim z lat II wojny światowej* (2023) [The Zajączek Forest 1939–1945. German War Crime in Gdańsk Pomerania during World War II], source edition *Germanizacja nazw miejscowości w Okręgu Rzeszy Gdańsk-Prusy Zachodnie 1939–1945. Wybór źródeł* [Germanization of Place Names in the Reich District Gdańsk-West Prussia 1939–1945. Selection of Sources] (2022), member of the editorial committee of the volume *Polska Walcząca na Pomorzu. Struktury i ludzie konspiracji* [Fighting Poland in Pomerania. Structures and People of the Conspiracy] (2023) and over sixty other scientific texts.